

ljikova dioksida počne stvarati promjene šokantne kao što je to ozonska rupa, napokon početi odstranjivati ugljikov dioksid, smrdljive dimnjake i ispušne cijevi, a ugljik vraćati tako gdje smo ga i našli: u zemlju.

Informatičar Kenneth Warwick i dizajner Don Norman predviđaju budućnost u kojoj će se ergonomija proširiti i okrenuti naopako. Umjesto da se strojevi dizajniraju tako da budu prilagođeni ljudskom tijelu, sljedeće će generacije projektirati strojeve tako da se uklapaju u tijelo, čime će redefiniirati ljudsku anatomiju i njezine mogućnosti. Warwick je 1998. godine usadio silicijski čip u ruku pa se vrata pred njim otvaraju čim im se približi, a zgrade mu govore *Zdravo, Kevin!*. On se nada da će računalnim čipovima moći povezati svoj mozak s mozgom svoje supruge tako da jedno drugome mogu čitati misli. Na toj crti, Norman mašta o mobilnim telefonima koji će istovremeno biti i prevodioci, tako malima da se mogu kirurški ugraditi u ušnu resicu. Naš bi mozak tako mogli usavršiti i internetski preglednici, modemi i memorijski čipovi.

Četvrti eksperiment, vezan za usmjerenje evolucije, ubrzo će se kartografiranjem ljudskog genoma (u međuvremenu je napravljen velik napredak u tom pravcu). Ta će karta biti jedno od velikih znanstvenih dostignuća u 21. stoljeću. Ona otvara nove mogućnosti u medicini. Tako već danas French Anderson, direktor genske terapije na sveučilištu Južna Kalifornija, predvodi u nastojanju da se već u maternici počne liječiti deficijencija adenozične deaminaze (ADA). On predviđa da će genska terapija revolucionirati medicinsku praksu do 2030. godine. Dotad ćemo imati gen za svaku bolest koja može spopasti ljudsko tijelo. Štoviše, Anderson vjeruje da ćemo, prije ili poslije, početi dodavati i mijenjati gene u spermijima i jajnim stanicama, uslijed čega će do promjene doći ne samo za dijete, nego i za unuke, prarunuke i tako dalje.

Te mogućnosti već danas izazivaju velike moralne dileme i rasprave — i među samim medicinarima, znanstvenicima, i u široj javnosti. Tako se Andersonu oštro suprotstavljaju Stephen Jay Gould, također zastupljen u zborniku, koji je član Vijeća za odgo-

vornu genetiku (Council for Responsible Genetics), institucije koja je zauzela neprijateljski stav prema Andersonovu prijedlogu o liječenju deficijencije ADA. Dizajner Don Norman pita se hoće li planiranje djeteta jednoga dana biti nalik kupnji novog automobila. Roditelj ili roditelji moći će birati kvalitete i obilježja djeteta: od boje kose ili očiju do pameti i psihičkih svojstava. James Watson u vezi s tim kaže: *Ljudi kažu da se igramo Boga. Moj je odgovor: Ako mi nećemo, tko će?*

To je samo dio ideja i predviđanja sadržanih u tom zborniku. Ako je suditi prema njima, čeka nas jedno stoljeće još uzbudljivije i dinamičnije nego što je bilo dvadeseto. Treba vjerovati da stvaralačko djelovanje ljudskog uma neće biti zloupotrijebljeno, već da će ono biti iskorišteno na dobrobit ljudi kao pojedinaca i kao pripadnika ljudskih zajednica.

Zoran Malenica

Mladen Labus (ur.)

RELIGIJSKE PROMJENE I VRIJEDNOSTI U HRVATSKOM DRUŠTVU

Sociologija sela, časopis za istraživanja prostornoga i sociokulturnoga razvoja, Institut za društvena istraživanja u Zagrebu, Supplement, godina 38, broj 1/2 (147/148), str. 1—311, Zagreb, siječanj—lipanj 2000.

U dopunskom svesku časopisa *Sociologija sela* objavljeni su rezultati istraživanja "Religijske promjene i vrijednosti u hrvatskom društvu" koje je 1999. godine proveo Institut za društvena istraživanja u Zagrebu. Rezultati se temelje na podacima prikupljenima metodom ankete na reprezentativnom uzorku od 705 punoljetnih ispitanika u Zagrebu i zagrebačkoj županiji, u razdoblju od 14. svibnja do 15. lipnja 1999. Sadržaj tog

dopunskog sveska čini 13 radova šestero članova istraživačke grupe; ti radovi zajedno tvore teorijski i metodologijski koherentnu studiju, odnosno vrijedan istraživački izvještaj.

Društveni kontekst i teorijsko hipotetski okvir istraživanja izložen je u istoimenom radu **D. Marinović Jerolimov**, u kojem autorica kao polazišnu točku istraživanja spominje poimanje religije i religioznosti kao složenih multidimenzionalnih i dinamičkih pojava, a za predmet istraživanja određuje tradicionalnu crkvenu religiju i religioznost. Istraživanje je koncipirano tako da se, s oslanjanjem na Glockov peterodimenzionalni model, omogućiti što šire znanstvene spoznaje o strukturi religioznosti ispitanika, te da se da uvid u razlike između religioznih i nereligioznih ispitanika u religijskoj i društvenoj strukturi te u vrijednosnim aspektima. U radu se polazi od promjene položaja religije i crkve u društvu, nastale nakon promjena političkog sustava i osamostaljenja države. Osim reafirmacije uloge religije na razini sustava, države i politike, na individualnoj razini također je zabilježen porast konfesionalnog izjašnjavanja, porast deklariranih vjernika, religijskih vjerovanja i sudjelovanja u religijskoj praksi. Važno je napomenuti da se u istraživanom području na identifikacijskoj razini u smislu konfesionalne pripadnosti, govori o gotovo potpuno katoličkoj populaciji, koja obuhvaća 92% ispitanika. U vezi s promjenama u dimenzijama religijske identifikacije, ideologije i prakse u tranzicijskim uvjetima u Hrvatskoj, autorica u sljedećem radu iznosi rezultate komparativne analize u odnosu na podatke istraživanja "Manifestacija religijskog ponašanja stanovništva zagrebačke regije" iz 1972. i "Religijska situacija na području zagrebačke regije" iz 1982, čime je obuhvaćeno razdoblje religijske situacije u dva različita sociokulturna konteksta u Hrvatskoj: u komunističkom i postkomunističkom, tranzicijskom razdoblju. Rezultati komparativne analize pokazali su da je religijska situacija na istraživanom području izrazito dinamična i da je u 90-im godinama došlo do porasta religioznosti u svim istraživanim dimenzijama, te da dominiraju oni elementi religioznosti koji nose pečat tradi-

cionalno običajnog, i to osobito na razini obiteljskog prenošenja: vjenčanje u crkvi, krštenje djece, vjerski odgoj te slavljenje većih vjerskih blagdana. Po sociokulturnim i sociostrukturnim obilježjima religioznost na istraživanom području još uvijek nosi pečat ruralnog porijekla i ambijenta nižeg obrazovnog statusa i položaja u društvenoj strukturi, te se vezuje uz stariju životnu dob, ali nikako nije pojava koja se može opisati isključivo tim terminima. Naime, u istraživanoj populaciji nema ni jedne društvene grupe koja bi se izdvajala kao isključivo religiozna ili isključivo nereligiozna. Niti kod uvjerenih vjernika ne može se o religioznosti govoriti, u strukturnom smislu, kao o homogenoj pojavi koju bi karakterizirala podjednaka razvijenost pojedinih dimenzija, pri čemu se između dimenzija vjerovanja i prakse kao znatno manje razvijena pojavljuje dimenzija osobne religijske prakse.

Dosadašnja socioreligijska istraživanja u Hrvatskoj pri razmatranju dimenzije religijskog znanja nisu uključivala pitanja o poznavanju Biblije, crkvenih događanja i ostalih aspekata koje pokriva dimenzija religijskog znanja. Stoga je to istraživanje prvi pokušaj dobivanja osnovnih informacija o poznavanju vlastite vjere katoličke većine ispitanika što je, prema autorici rada, **A. Marinović Bobinac**, ujedno i glavni cilj analize. Na temelju indikatora četiri vrste znanja: znanja koje je stečeno vjerskom socijalizacijom (vjeronauk), znanja koje je stečeno čitanjem Biblije (aktivnim sudjelovanjem u tijeku bogoslužja), znanja koje je stečeno čitanjem vjerskog tiska i praćenjem događaja u Crkvi i znanja iz područja opće kulture — nalazi analize potvrđuju tezu prisutnu u teološkoj literaturi (Šagi-Bunić, 1981; Šimunović, 1996) o naglašenoj neinformiranosti katoličkih vjernika i nepoznavanju sadržaja vlastite vjere. Ispitanici vrlo slabo poznaju Bibliju, a potpuno su neinformirani o događajima u Katoličkoj crkvi (II. vatikanski koncil). Iako prema rezultatima istraživanja u Zagrebu i zagrebačkoj regiji 50,6% ispitanika izjavljuje da vjeruje u sve što naučava Crkva, velik postotak očigledno u stvarnosti pokazuje nepoznavanje onog što prihvaća. To je istraživanje pokazalo da ispitanici, često ni ne znajući, po

pitanjima vjere i morala imaju stavove potpuno različite od stavova službenog učiteljstva. Prisutno je i nepostojanje svijesti o elementarnom aspektu — o distinkciji katolicizam—kršćanstvo, i o sadržaju pojma kršćanstvo. Primijećen je i izvjesni pasivizam vjere na spoznajnoj razini i uglavnom neosvijesteni pragmatizam — usvajanje samo onih znanja koja su potrebna za konkretne svrhe (pričest, krizma, vjenčanje).

Drugi rad **A. Marinović Bobinac** bavi se dimenzijom religioznog iskustva, koja također do sada nije bila istraživana u Hrvatskoj. Preko intenziteta religioznog doživljaja kao temeljnog kriterija, autorica naznačava tipologiju religioznog iskustva: od neodređenog posrednog, preko neposrednog blažeg (iskustvo potvrde božje egzistencije), neposredno snažnijeg (iskustvo kontakta s Bogom) do snažnog religioznog iskustva. Ukrštanje svih varijabli religioznog iskustva s varijablom religijske samoidentifikacije pokazalo je da s porastom intenziteta religioznosti raste i intenzitet religijskog doživljavanja Boga. Međutim, rezultati pokazuju da čak 58% "ostalih" ponekad osjeti da postoji Bog, što implicira da religiozni doživljaj ne mora nužno biti povezan s religioznom samoidentifikacijom. Autorica napominje da tek treći i četvrti stupanj, odnosno iskustvo susreta s Bogom i snažno religiozno iskustvo, ukazuju na aktivan odnos s Bogom i dublju, autentičniju religioznost, te da su potrebne dodatne kvalitativne metode istraživanja kako bi se mogla steći dublja saznanja (uvidi) o osobinama takve religioznosti.

Slijedi rad **A. Marinović Bobinac** o posljedičnoj dimenziji religioznosti koja označava prisustvo svetog utjecaja u svakodnevnom ponašanju i životu, odnosno moralnu dosljednost ispitanika. Varijable ponuđene u pitanju podijeljene su u tri cjeline: vjera kao izvor smisaonog i moralnog života, utjecaj vjere na profesionalni, društveni i osobni život i zadnje, odnos prema crkvi i vjerskim službenicima. Rezultati pokazuju da se s porastom stupnja religioznosti smanjuje kritičnost prema nedostacima vjerskih službenika, a raste opredjeljenje za poželjnost utjecaja u profesionalnom i društvenom životu ispitanika. Dalje, što su ispitanici religiozniji,

veće je slaganje s tvrdnjama koje upućuju na to da je religija izvor smisaonog i moralnog života (pomaže ljudima da savladaju životne teškoće, da lakše praštaju, poštenije žive i oslobađa ih krivnje...). Autorica tu skreće pažnju na činjenicu da su vjernici, u svakom slučaju, skloniji tomu da iznose stavove o načinima na koje im religija pomaže u životu nego o životu Crkve, njezinu mjestu u svijetu i implikacijama vjere i Crkve na društveni život.

Znatan dio dopunskog sveska donosi radove o religijskim promjenama i vrijednostima.

Rad **N. Skledara**, koji je i voditelj projekta, uzima u obzir kontekst društveno-političkih promjena u Hrvatskoj u okviru kojih se događaju i društveno i kulturno znatne religijske promjene. Polazišna je točka da je religija sa svojim vrijednostima aktivna sudionica razvoja duhovne i materijalne kulture i naših prostora. Religija i religijske vrijednosti ne zadovoljavaju samo uže vjerske potrebe, nego prožimaju, osim individualnih, moralnih, i društvene aspekte života ljudi, tj. očituju se u cjelokupnoj životnoj praksi. Vrijednosti ne egzistiraju realno nego važe, a tek ljudskim aktima nastaju zbiljska dobra u kojima su realizirane vrijednosti. U tom smislu religijske vrijednosti pružaju jedan od mogućih odgovora na društvenu krizu za neke ljude. Bez obzira na odvojenost crkve i države i svega što iz toga proizlazi, religija ima društvenu i određenu političku funkciju što se utjelovljuje u uzajamnom i aktivnom odnosu religije i religijskih vrijednosti i socio-kulturnog sklopa. Autor je mišljenja da ozbiljenje ideje slobode religioznoga vjerovanja ili nevjerovanja kao vrijednosti, ali i odvojenost crkve i države, svakako znači pozitivan civilizacijski pomak u oslobađanju čovjekova duha i savjesti i u njegovoj društvenoj emancipaciji. To je ujedno i značajan korak naprijed prema humanom demokratskom, pluralističkom i civilnom društvu kao razvojnoj paradigmi.

Smještajući religijske vrijednosti u širi kontekst vrijednosti u sociologijskoj perspektivi, **D. Marinović Jerolimov** u svojem se radu osvrće na promjene nastale u sklopu

etabliranja novog političkog sustava i političko-ideološki obrasca u Hrvatskoj. U okviru socijalističkog sustava funkciju pozitivne vrijednosti imala je nereligioznost, odnosno ateizam, što se odražavalo u institucionalnom i širem društvenom položaju religije i crkve. Autorica, međutim, naglašava činjenicu da religioznost kao tradicionalna (kulturna i nacionalna) vrijednost nije nestala iz života ljudi, već se prenosila, kao što pokazuju podaci iz tog razdoblja, prvenstveno kroz obiteljsku socijalizaciju. Promjenom političkog sustava u Hrvatskoj, religija je gotovo preko noći ponovo stekla status priznate društvene vrijednosti što se odmah odrazilo i na položaj religije i crkve u društvu, a i na povećano iskazivanje i manifestiranje religioznosti na individualnoj razini. U tom je smislu važno utvrditi odnos religijskih vrijednosti i različitih društvenih vrijednosti, kao i mjesto koje one imaju u vrijednosnom sustavu ispitanika.

Rezultati su pokazali da svi ispitanici najveću važnost pridaju vrijednostima koje se odnose na osobine samih ispitanika: imati čistu savjest, biti pošten, imati slobodu vjere i savjesti, biti istinoljubiv i dobar. Po važnosti slijede varijable koje iskazuju odnos ispitanika prema drugim ljudima: veseliti se uspjehu prijatelja, suosjećati s ljudima, čini dobro ljudima, ljubiti čovjeka. Zanimljivo je da tek iza toga slijede središnje religijske vrijednosti iz kojih bi sve druge trebale proizlaziti: vjera u Boga, vjera u nadnaravno, ljubav prema Bogu i život u skladu s božjim zakonom. Na samom kraju po važnosti smjestile su se vrijednosti koje se tiču religijskog ponašanja: osobnim primjerom služiti kao moralni uzor, osobnim primjerom služiti kao vjerski uzor, redovito se moliti i ići u crkvu. Uvjereni vjernici, religiozni i "ostali" međusobno se značajno razlikuju u prihvaćanju tih vrijednosti, no razlike su najizrazitije u središnjim religijskim vrijednostima i vrijednostima religijskog ponašanja.

Vrijednosti koje se istražuju u radu **M. Labusa** temeljne su za novu društvenu paradigmu (demokratsko, pluralističko društvo s tržišnim gospodarstvom) i upravo po razini njihova usvajanja u društvu može se odrediti mjesto hrvatskog društva unutar moderniza-

cijskog procesa. Osnovni nalazi pokazuju da je razina ostvarenosti vrednota u percepciji ispitanika vrlo niska za sve predložene vrednote, kao i za sve tri religijski samoidentificirane grupe. Ipak, grupa ispitanika "ostali" (nereligiozni, nesigurni, ravnodušni, protivnici religije) ima najkritičniji stav prema ostvarenosti vrednota, dok grupa uvjereni vjernici ima najmanje kritičan stav. Sve analize potvrđuju da u percepciji ispitanika postoji izrazita diskrepancija između prihvaćenih i ostvarenih vrednota u društvu što, s obzirom na to da su sve razmatrane vrednote temeljne za jedno demokratsko društvo, autora navodi na zaključak da se hrvatsko društvo nalazi u zastoju demokratskih procesa.

U sljedećem radu **M. Labus** bavi se istraživanjem vrijednosnih orijentacija, što je važno za određivanje vrijednosne i socijalne strukture hrvatskog društva s obzirom na njegov tranzicijski karakter. Istraživanje je prvenstveno usmjereno na kristalizaciju dominantnih vrijednosnih orijentacija koje mogu biti indikator stupnja modernizacije u hrvatskom društvu. Rezultati analize primarnih podataka ukazuju na još uvijek pretežno tradicionalnu strukturu vrijednosnih orijentacija u hrvatskom društvu, čime se ono uvrštava u tradicionalno i predmoderno društvo u tranziciji. Grupa uvjerenih vjernika najviše prihvaća vrijednosne stavove s jako izraženom emocionalno-kognitivnom dimenzijom koji u sebi uključuje konzervativne, tradicionalne, etnocentričke, patrijarhalne i autoritarne značajke, dok grupa "ostali" (nereligiozni) najviše prihvaćaju vrijednosne stavove koji se teorijski određuju kao lijevi politički stavovi. U svakom slučaju, rezultati pokazuju da je najveći broj ispitanika sa svojim vrijednosnim, orijentacijom i strukturom smješten u političkom smislu na desnu stranu političkog polja. U zaključku, autor takve nalaze o vrijednosnim orijentacijama pripisuje i dramatičnom načinu uspostavljanja društvene paradigme i snažne potrebe za nacionalnom homogenizacijom i identifikacijom, te pretpostavlja da će s razvojem demokratskih procesa i uključivanja Hrvatske u evropske integracije tradicionalne značajke slabiti i imati sve manju važnost u strukturi vrijednosne svijesti.

Rezultati prezentirani u radu **M. Jileka** o višerazinskoj analizi vrednota pokazuju visoku prihvaćenost vrednota različitog sadržaja i razina, i to u rasponu od individualnih do općechovječanskih. Visoka prihvaćenost općechovječanskih vrednota ukazuje na visokoglobaliziranu svijest ispitanika bez obzira na stvarnu globaliziranost hrvatskog društva. Faktorska analiza obavljena je na skupu svih vrednota iz istraživanja. Analizom je ekstrahirano sedam latentnih struktura: istinska ljudska zajednica, univerzalne vrijednosti globalizacije, vrednote javne afirmacije, odanost nacionalnim tradicijama, biti svoj u sigurnosti, ekološke vrednote, vrednote obiteljskog kruga. Regresijska analiza nije pokazala statistički značajnu povezanost između visine religioznosti i sudjelovanja u tvorbi latentnih struktura osim u slučaju odanosti nacionalnim tradicijama. U tvorbi te strukture najviše sudjeluju odgovori religioznih, a najmanje odgovori nereligioznih ispitanika.

Zanimljive rezultate donosi rad **I. Cifrića** o percepciji ispitanika o odnosima crkve i države te uloge crkve i religije u društvu. Autor upozorava na važnost promatranja rezultata u kontekstu života zagrebačke županije, političkog i socijalnog vremena i prostora Hrvatske u trenutku istraživanja. Karakteristični rezultati analize su da većina ispitanika (90%) slobodno izražava svoje (ne)religiozno uvjerenje, te da je utjecaj crkve neznatan u gospodarstvu i politici, velik u očuvanju tradicije, a trebao bi biti i veći u moralu, obiteljskom i osobnom životu. Nadalje, 90% ispitanika smatra da je vjerski odgovor crkvena obaveza, dok 80% smatra da je to roditeljska obaveza. Odgovori ispitanika glede političkih zlouporaba statistički se značajno razlikuju s obzirom na "religioznost" i "političke orijentacije". Rezultati pokazuju da politika, prema mišljenju ispitanika, dvostruko više zlorabi crkvu (49%), nego crkva politiku (24%). Značajne su razlike između "religioznih" i "nereligioznih" i kada se radi o povratu oduzete crkvene imovine. U vezi sa samopozicioniranjem na političkoj sceni, zanimljivo je da se najveći postotak ispitanika smješta u politički "centar", bez obzira na "stupanj religioznosti". "Uvjereni

vjernici", međutim, više su skloni "desnoj", a "ostali" i "religiozni" više lijevoj političkoj orijentaciji.

U članku **N. Skledara** O Bogu autor izlaže moguću tipologiju odgovora i pristupa koje je filozofija religije tijekom svoje povijesti ponudila na pitanje o Bogu, njegovoj egzistenciji i o odnosu i pristupima božanskom biću: racionalistički pristup, aracionalistički (nadracionalistički pristup), kompromisni pristup i agnostički pristup. Rad je inspiriran odgovorima ispitanika na otvoreno pitanje: "Što je za Vas Bog, bez obzira na to vjerujete li ili ne?" Odgovori se kreću u širokom rasponu od religijskog odnosno teologijskog i filozofijskog teizma, preko fatalizma, panteizma i agnosticizma do ateizma i indiferentizma. Priličan broj odgovora jest i "ne znam", dok je znatno manji broj odgovora izrazito ateistički ("ne vjerujem"). Ta različitost odgovora nije iznenađujuća s obzirom na to da je pitanje o Bogu jedan od najtežih i najsloženijih problema što zaokuplja ljudski duh uopće i na koje nema konačnog teorijskog odgovora, zaključuje autor.

Iako temeljeni većinom na deskriptivnoj analizi primarnih podataka, radovi u zborniku pružaju detaljan uvid u razlike religioznih i nereligioznih ispitanika u religijsko-strukturnom, sociostrukturnom i vrijednosnom aspektu. Novost koju nam donosi to istraživanje jest i uključivanje dimenzije religijskog iskustva, što znatno doprinosi sveobuhvatnijem razumijevanju složenog, višedimenzionog fenomena religije i religioznosti na istraživanom području.

Hana Francetić